

ІІ РОЗДІЛ МІЖНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ І НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

В. С. ОРЛЯНСЬКИЙ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ЖИТТЯ ВЕСЕЛІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ УПРАВИ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941-1943 рр.)

Наголошення питання про стиль роботи сільської управи й соціальної роботи взагалі є досить умовним напрямком у справжній статті. У якості окупаційного органу влади будь-які дії сільської управи необхідно розглядати тільки в якості елемента соціальної політики німецької окупаційної адміністрації стосовно місцевого населення. На наш погляд, документи української сільської управи цікаві саме в цьому плані. Вихідні із цих установ документи російською мовою можна розглядати не тільки як результат місцевого перекладу німецьких документів, які до них приходили, але і як результат свого розуміння цілей німецькою владою. Знаючи про німецьку педантичність і чіткість в організації управлінської роботи, зовсім непереконливими можуть виступати заяви або припущення про можливу «самодіяльність» або навіть безконтрольність в діяльності цих органів влади з боку німецьких органів. Ущербність подібного підходу полягає в бажанні побачити в них як би орган місцевого самоврядування. Це є глибока омана. На прикладі діяльності українських допоміжних сільських управ можна простежити, а можливо й виявити, додаткові риси прояву стилю в роботі органів окупаційної влади.

Почнемо з аналізу стилю вихідних документів. Так, у ряді документів, які не несли однозначно наказного характеру, можна зустріти наступні форми звертання: «Запропонувати населенню приступити до здачі молока» [1], «Просити сільські управи виділити з колгоспів по 5 людей для ...» [2], «Веселівська районна управа пропонує Вам дати вказівку по громадах Вашої управи...» [3], «Районне керування пропонує забезпечити явку...» [4], «Втрете нагадую, що недопоставлене ...» [5]. Зовні все це звучить досить грізно, але в самому тексті немає й натяку на те, що подібні дії можна прирівняти до підривної діяльності або саботажу проти німецької влади. Не менш грізним був і документ з гібткомісаріату, у якому говорилося наступне: «Спостерігаються випадки, коли деякі керівники накладають штрафи, не маючи на це дозволу районного шефа» [6]. На перший погляд, стиль цього документу досить серйозний, причому байдуже для якої влади. У такому вигляді документ породжує низку проблемних питань. По-перше, мова йде явно не про одиничні прояви подібних дій; по-друге, у подібних діях можна навіть побачити дискредитацію нової влади її низовими підрозділами; по-третє, що може здатися навіть трохи незвичайним, так це можливість прояву певної залежності німецьких властей від українського сегменту своєї влади на окупованій території, звідси й певне потурання.

Приведемо ще ряд документів по даній темі. Після примусового збору з кожного двору по два порожні мішки, які надалі не повертали, селяни одержали за них грошову компенсацію [7]. Дріб'язок, але питання в тому, що їх в взагалі могли й просто реквізувати. Наступний документ: «Після завершення заготовки шкір, на вимогу колгоспів (виділене нами - В.О.), заготконтора залишає потрібну їхню кількість на місці» [8]. Ми знову звертаємо увагу на стиль цього документу. Цікавий і наступний документ, де вказується, що управи району не виконали збір молока за 1942 рік. У ньому був відсутній аналіз причин невиконання, але в ньому, однак, не було й обвинувачень у саботажі або підривній діяльності проти Німеччини.

Досить грізне зауваження німецького контролюючого органу пролунало після перевірки стану господарювання у земельних громадах. Усі зауваження можна звести до наступного: безгосподарність, захламленість території, безладдя й безтурботність [9]. І знову в ньому відсутній навіть натяк на обвинувачення хоч у якій-небудь підривній діяльності.

Дуже знайомий для нас стиль виявився в документі від 20 квітня 1942 р., який включав чіткий, буквально по днях, графік посівів по всіх зернових групах щодо усіх господарств. Наприкінці була приписка з вимогою не тільки виконувати присланий план, але й перевиконувати його, причому, щодобово [10].

Ряд документів говорять про виконання сільською управою й соціальних функцій в інтересах усієї громади. Так, вона контролювала забезпечення паливом шкіл і вчителів [11]. Для численних суспільних робіт на центральній садибі управою залучалася робоча сила із земельних громад (офіційна назва об'єднання усіх колишніх колгоспників). Причому ця робота не була примусовою або безкоштовною для колгоспів [12], не були безкоштовними й поставки продовольства за

заявками управи з колгоспів [13], поставки військовим частинам так само компенсувала управа [14].

Про широкий спектр сфер життя, де проявлялася функція контролю сільських управ свідчить наступний документ. Управі пропонувалося перевірити стан посадкової картоплі, а так само й процес її перебирання. Контроль поширювався й на приватні подвір'я. У наступному документі вказувалося, що управі необхідно було перевірити, як себе почувають свиноматки в приватних господарствах, а також простежити, щоб господарі не ухилялися від їх злучки [15].

Можливо, що як відповідь на запити з місць, можна розглядати наступний документ, у якому управи інформувалися про те, що службовці української й німецької поліції обкладаються податками на загальній підставі, тобто, як усі [16].

До соціально значимих робіт можна віднести заходи щодо посадки дерев. Це теж проводилося за планом. Так, для колгоспу №4 на 1942 р. планувалося посадити різних фруктових дерев 2 000 шт. Декоративні дерева пропонувалося засаджувати уздовж доріг, вулиць і садиб: акації 10 110 шт., клена – 620 шт. [17]. Усі дерева управа й господарства повинні були централізовано замовляти в державному господарстві Каменського району «Каменка» [18].

Велика група документів управи присвячена проведенню податкової політики, яку по своїй природі можна розглядати в якості складової частини соціальної політики німецької окупаційної влади.

Німецька влада через декілька місяців після свого приходу приступила до збору із селян єдиного сільськогосподарського податку за 1941 рік, який уже починала збирати радянська влада, але не встигла це зробити в повному обсязі через свій швидкий відступ. У документах підкреслювалося, що цей захід німецької влади необхідно розглядати саме як продовження тих самих державних податків і в тих самих же обсягах, що й при Радянській владі, при збереженні всіх пільг по непрацездатних членах родин. При наявності одного непрацездатного в родині знімалося 3% податку; при наявності двох – 5%; трьох – 10%; чотирьох і більше – 20% податку [19]. У додатку до цього документа вказувалося, що збір буде проводитися з обліком уже зданих сум при радянській владі, якщо, звичайно, збереглися відповідні документи. Названі були й критерії тих, кого потрібно вважати непрацездатними: це були інваліди, незалежно від віку й ступеня інвалідності, діти до 14-ти років, чоловіки старше 60 років і жінки старше 55 років [20]. На управу за 1941 рік було зараховано 133 840 руб. податків. Із цієї суми пільги становили 17259 руб., а також 20 000 руб., які вже були зібрані раніше інших соціальних зборів. Можливо, що такий підхід і стерпні умови дозволили досить швидко забезпечити збір податку, який почався 20 січня 1942 р., а вже на 13 лютого було зібрано близько половини всіх податкових сум [21].

З 20 листопада 1941 р. німецькою владою було розпочато збір хліба. З документів можна зрозуміти, що мова йде про збір хліба, який у результаті поспішного відступу радянською владою не був вивезений з колгоспів і, як видно, був розданий або просто розібраний місцевим населенням. У документі, присвяченому збору цього хліба, підкреслювалося, що йде збір із селянських господарств саме надлишків хліба й що всі бажаючі можуть, за домовленістю, поміняти здачу хліба на щось інше [22].

Збереглася велика кількість прохань на ім'я старости про перегляд пільг по податках, насамперед, у бік їх розширення. Згідно з резолюціями, які були накладені на ці прохання, можна припустити, що реакція влади на них була досить гнучкою й неоднозначною, тому що було чимало випадків, коли з родин знімалося до 100% податкових сум, зустрічалися резолюції й з відмовами [23]. Подібна політика щодо пільг на податки простежувалася у владі протягом усього періоду окупації, при цьому чисельність носіїв різних пільг особливо не скорочувалася, перш усього чисельно [24].

Питання про соціальні виплати, як і про соцзабезпечення в цілому, для населення в сільській місцевості в період окупації є досить заплутаним і в документах даного фонду зовсім не відображене. Відносно міського населення німці скопіювали радянську модель державного соціального забезпечення, що, однак, не можна було зробити в такий же спосіб відносно селян, тому що була зруйнована колгоспна система й німці по ній нічого не відновлювали. По уривчастих відомостях можна було припустити, що на початок літа 1942 року були зроблені якісь грошові перерахування, які у відомостях фінансового відділу районної управи проходили за назвою «допомога населенню», при цьому вони видавалися «згідно з посвідченнями» [25]. Що це були за посвідчення, кому вони видавалися, а так само регулярність видачі сум по них, нам з'ясувати не вдалося. Усі видавані суми були представлені трьома величинами – 35, 50 і 75 карб.

Ще одна група документів представлена проханнями жителів управи на ім'я сільського старости про надання їм одноразової грошової допомоги (26). Про яку конкретно допомогу йде мова, з'ясувати не вдалося. Як варіант, ми можемо припустити, що це могла бути якась короткострокова кампанія, тому що подібні прохання зустрічалися в досить вузьких хронологічних рамках.

Як елемент соціальної політики можна розглядати й наступний документ. За розпорядженням коменданта району колгоспники, які добре себе зарекомендували, нагороджувалися нарізками додаткових ділянок землі до тієї, яку вони вже мали [27].

Як варіант соціального забезпечення можна розглядати й видачу продовольчих пайків, яку проводила сільська управа по чітко виділеним категоріям їх одержувачів: робітники, що служать, кустарі, родини завербованих на роботу в Німеччину, німціні й евакуйовані [28]. Відповідно до одного зі списків, можна довідатися, що таких людей по управі на осінь 1942 р. було 1 036 людини, з яких 342 значилися як працюючі й 694 були утриманцями. У цю категорію входили діти, інваліди й пенсіонери. Пайок складався з 16-ти кг зерна пшениці для працюючих і 10-ти кг для утриманців [29]. Навесні 1943 року ми бачимо, що помітно збільшилася кількість одержувачів пайків, змінився і його зміст. Тепер для робітників він становив 21 кг зерна й 380 г масла, для службовців – 18 кг зерна й 300 г масла, для евакуйованих – 18 кг зерна й 360 г масла, утриманці одержували – 8 кг зерна й 150 г масла [30]. Кількісні зміни цілком помітні, але необхідно враховувати так само й те, що восени в пайок видавалася пшениця, а навесні в пайок уже входили ячмінь і просо, хоч додалося масло. Питання про якість пайка і його розмір можна віднести до розряду риторичних або навіть морально-етичних. По-перше, видавав продукти ворог, по-друге, він міг взагалі не годувати.

Досить розрізнені, а іноді й одиничні у своєму роді документи, все-таки дають можливість уявити загальну картину податкової політики, яку проводила окупаційна влада. Усі податки, на наш погляд, можна розбити на три групи. Перша група податків представлена грошовими зборами у вигляді сільгосподатку, самооподаткування, різних зборів, які проходили у звітах під цивільними платежами, а також платою за реєстрацію собак і за одержання патентів [31]. Плата за реєстрацію собак, на нашу думку, стосувалася тільки жителів райцентру, які проходили у звітах як «не селянське населення». Серед платежів, які приходили з колгоспів, можна виділити платежі за цеглу й меблі. Можливо, що це була плата за майно колгоспів, яке в перші ж місяці окупації активно приватизували й розпродавали. За часом ці платежі фігурують тільки восени 1941 р.

Другу групу податків становили різні натуральні збори. Так, у першому кварталі 1942 року кожна корова повинна була давати 600 л молока обов'язкової здачі, для первісток було встановлено 400 л. План по яйцях на перший квартал цього ж року виглядав наступним чином: у січні 5 шт. з кожного двору, у лютому – по 10, у березні – по 15 [32]. Збори проводилися через систему кооперації, яка була збережена німцями. На нашу думку, ці збори необхідно розглядати як обов'язковий мінімум здачі, але це не було безкоштовним, за них видавалися гроші. Як і до війни, через систему кооперації селяни могли продавати свою сільгосппродукцію. 22 липня 1942 р. розпорядженням рейхскомісара України всі сухофрукти повинні здаватися через райспоживспілку, вільний обмін або продаж був заборонений. По управі норма склала 2 кг сушіння з дерева [33]. Весь надлишок меду, так само підлягав обов'язковій здачі в кооперацію [34]. Продаж меду на сторону був заборонений ще раніше.

До третьої групи податкової політики можна віднести м'ясозаготівельні кампанії. Розглянемо одну з них, по якій збереглася методична рекомендація по її проведенню [35]. Насамперед, вона мінімізувала контактність німецької влади з населенням, тому що вилучення тварин робили старости сільських управ і сотенні земельних громад. Це вилучення не носило тотального або безладного характеру. Досить чітко були визначені критерії для корів, яких необхідно було здавати. Так, здачі підлягали тільки ті корови, господарі яких здали за 1942 рік менше 150 л молока. Правда з тексту можна припустити, що мова йде про бракованих корів, а не про покарання хазяїв корови. Далі, не можна було вилучати корів, які телилися в липні й серпні цього року, а також куплених улітку. Особливо підкреслювалося, що не вилучаються корови, які значаться за двома родинами. Кінець 1942 року характеризувався численними кампаніями по м'ясозаготівлі, однак вони все-таки не носили руйнівного для населення характеру, а деякі критерії в підходах по проведенню цих кампаній явно можна віднести до політичних аспектів окупаційної соціальної політики.

Господарське життя на окупованих територіях тривалий період радянською історіографією не визнавалося, про нього просто не говорили. У той же час усім добре відомо, що селянство завжди, скрізь і незалежно від політичних процесів, намагалося жити згідно із природними процесами.

Можливо тому, що всякі історичні події в сільських місцевостях мають свою специфіку, яка залежить від того, у якому ступені політичні сили будуть вторгатися в цей процес.

Отже, уже в листопаді місяці 1941 р. була відновлена й почала функціонувати в повному обсязі організаційно-господарська структура колишнього радянського Веселівського району. Німці залишили без зміни практично всю систему керування господарством району. Щоб представити цю систему в цілому, необхідно подивитися, із чого вона складалась, а також, на кількість працюючих у них людей: сільпо – 7 люд., райспоживспілка – 16, райлікарня – 28, кінотеатр – 2, пошта – 9, заготзерно – 5, сушарка – 8, контора зв'язку – 9, банк – 6, скотобаза – 10, райуправа – 17, маслозавод – 34, ветлікарня – 6, роно – 19, млин – 20, агроконтора – 17, земвідділ – 2, МТС – 51, насінна лабораторія – 4 [36]. Загальна кількість зайнятих людей становила 297 осіб. Протягом усього періоду окупації ці установи й організації продовжували існувати й навіть мали тенденцію до свого розвитку, на що може вказувати ріст чисельності зайнятих в них людей. Незадовго до завершення окупації, у серпні 1943 р., у селі можна було побачити й нові установи: суд – 4 люд., ресторан – 7, контора по заготовці худоби – 9, церква – 4, біржа праці й комендатура – 10, автоколони [37]. У цілому, на кінець окупації у всіх цих установах було задіяно вже 410 людей.

Знову з'явилася така соціальна група як кустарі, причому існувала велика група, близько 50 людей, які, проживаючи на території сільської управи, були їй безпосередньо підлегли. Була ще одна група кустарів (біля 40 люд.), які значилися за сільською управою, але жили й працювали в земельних громадах [38]. Їх соціальний статус нам не зовсім зрозумілий, тому що у зведеннях по земельних громадах вони не виділялися окремим рядком. Регулярне одержання продовольчих пайків кустарями райцентру дозволяє припустити, що всі кустарі, у тому числі й ті, хто жив у земельних громадах, навряд чи займалися виробництвом на товарному рівні, швидше за все можна говорити лише про функціональний статус цієї групи людей.

Згідно з аграрною специфікою розглянутого нами району, самими численними по кількості працівників були районні відділи агрономів і ветеринарів [39]. Почнемо з полеводства. Навесні 1942 року німецька влада, зберігши колгоспи як організаційно-господарську одиницю, все-таки зробили кроки назустріч приватному господарству. Усім колгоспникам були повернуті відрізки землі, які були в них забрані ще в 1939 р., якщо такої можливості не було, то це компенсувалося за рахунок прирізки інших ділянок. Загальний наділ у селянина став доходити до одного гектара. Новоприбулим давали під город не більше трьох соток землі [40].

Загальновідомою подією в історії війни є факт одержання «дуже гарного» урожаю зернових на території України в 1942 році. Цей факт дотепер слабо вивчений, осмислений і немає пояснень. Відомо, що на території управи було засіяно 4 460 га пашні, що було не набагато менше довоєнного. Однак тракторний і кінський парк був, звичайно, набагато меншим, як у чисельному плані, так і в якісному. Через низьке матеріально-технічне забезпечення весняно-польових робіт, а також через відсутність добрив й невеликого озимого клину, урожайність у господарствах була вкрай низькою. Так, по озимим урожайність була всього 2,3 ц/га, ярової пшениці – 3,5 ц/га, ячменю – 11,5 ц/га, овесу – 12 ц/га. Високі показники такої культури, як ячмінь, можливо, пояснюють той факт, що 3 508 га із загальної кількості засіяної землі були відведені саме цій культурі [41].

Номенклатуру посівів установити нам не вдалося, у той же час, її можна хоча б частково визначити по звітах земельних громад, про стан зернових запасів на 1 грудня 1942 року [42]. Так, по земельній громаді №3 запаси зерна склалися з ячменю, проса, кукурудзи, ярової пшениці, соняшника, сорго, вівса й сої. Необхідно відзначити, що запаси кукурудзи у всіх господарствах становили до третини від усього зернового запасу, що доводить про широке використання цієї культури на території України ще задовго до «кукурудзяного осяння» М. Хрущова. По документах не можна було встановити, чиї це були запаси, окупаційної влади або земельних громад. Однак факт залишається фактом, німецька влада не вивозила з колгоспів усього зібраного ними врожаю, і він ще тривалий час зберігався безпосередньо в господарствах.

Земельні громади, які були створені на базі радянських колгоспів, продовжували існувати як складний виробничий колектив. Так, по колишньому колгоспу «Прогрес» у період окупації, по-перше, існувала номенклатура робіт, що складалася з 206 її видів, по-друге, по кожному виду робіт були розписані норми виробітку, а головне, оплата по цих нормах [43].

Номенклатуру посівів за 1943 рік можна довідатися по інвентаризаційних описах земельних громад на 1 липня того ж року. Так, у земельній громаді №3 у цьому році було засіяно – 313 га озимією пшеницею, ячменем – 400 га, ярицею – 14 га, вівсом – 42, просом – 50, соєю – 72, кукурудзою – 75, картоплею – 14, браком кормовим – 3, сорго травою – 7, сорго віниками – 7, рапсом – 5, річиною – 7, під город – 2, баштаном – 3, люцерною – 18, під пором залишалася –

367 га [44]. В інших господарств ми можемо побачити серед посіяних культур ще такі її види, як тютюн, соняшник, жито й силосні культури.

Дуже цікавим ми вважаємо наступний документ. Він, у певній мірі, хоча й побічно, але може свідчити на користь можливої відстороненості господарських управлінських структур окупаційної влади, де тон могли задавати фахівці з місцевого населення в німецьких адміністративних окупаційних структурах. Так, згідно з розпорядженням сільськогосподарського управління області, яке йшло за підписом агронома Якимівської області, управам пропонувалося: обмолот хліба зі скирт припинити, продовжувати, якщо є копиці з них, *підсилити посів озимих* (виділене нами – В.О.) і збирання соняшника [45]. Інтерес у цьому випадку полягає в тому, що документ датувався 15 вересня 1943 р., коли німецькі війська активно відходили з території області за Дніпро. Питання: для кого ж тоді потрібно було поспішати засівати озимі? Адже навіть німці, якщо ще й думали про перемогу, то тільки на правому березі Дніпра. Далі по тексті інтерес проглядався вже чіткіше. Рекомендувалося також всіх кращих коней (жеребців-виробників) залучити до сільськогосподарських робіт, однак їх треба тримати подалі від проїзних доріг, щоб уникнути обміну або реквізиції. Можна, звичайно, сказати, що це було сховане сприяння Радянській владі, а можна було так само припустити, що це був простий прояв споконвічного прагнення селянства вижити при будь-якому розкладі політичних подій. Ми схилиємося до думки, що друге припущення ближче до істини.

Що стосується тваринництва, то нам удалося, зібравши розрізнені звіти сільської управи, звести дані по стану тваринництва за весь період окупації в одну таблицю. Див. таблицю 1 [46].

Спробуємо, спираючись на зібрані дані, представити процеси, які відбувалися в цій галузі господарства. Уже через два місяці після початку окупації, нова влада почала проводити заходи щодо відновлення тваринницької галузі на базі колишніх колгоспів. Згідно з розпорядженням зоотехніка району, управи почали проводити збір тварин із селянських господарств у колгоспні ферми. З тексту можна припустити, що більша частина тварин з колгоспних ферм перед відступом Червоної армії була роздана людям або, що було більш ймовірно, просто самостійно розбиралося. У тексті вживалося два оберти відносно вилучення тварин, якщо худоба була «незаконно захоплена», то у відношенні до їх хазяїв застосовувалася форма «відібрати». У відношенні ж тих, хто купував худобу в колгоспах, пропонувалося повертати хазяям вартість покупки, у тому числі й за період їх утримання. Для тих, хто мав договір з колгоспами на відгодівлю худоби і в якості оплати одержував другу голову, пропонувалося одну голову повернути, причому в цьому випадку підкреслювалося – «з меншою живою вагою» [47]. Результати подібної кампанії по свинофермах були наступними. На 13 грудня 1941 р. у колгоспи було зібрано 14 кнурів і 255 голів свиней від 2 до 6 місяців [48]. Як це оцінити, ми не знаємо, тому що неможливо зрівняти з кількістю, яка була до початку окупації. У відношенні великої рогатої худоби на цей період відомостей знайти не вдалося.

Відносно птахівництва з самого початку, з незрозумілих причин, було заявлено, що інкубатор працювати не буде, тому пропонувалося розводити птахів в приватних господарствах і продавати на колгоспні ферми – по 2 каченя, 1 гусеняті, 1 індюку й 10 курчат з кожного селянського господарства [49].

Не одержали свого розвитку заходи щодо відродження тваринницької галузі в рамках земельних громад. Це можна помітити за матеріалами інвентаризації земельних громад на 1 липня 1943 р. Докладний перелік усієї живності цих господарств дозволяє стверджувати, що абсолютна більшість поголів'я всього тваринництва, крім коней, була представлена приватним сектором. Показовим у цьому плані може виступати земельна громада №4 [50]. Так, велика рогата худоба була представлена одним бугаєм-виробником, двома дворічними бугаями, дванадцятьма бичками й чотирма тільками. Усі тварини були 1942-1943 рр. народження; свинарство було представлене одним кнуром-виробником і шістьма свиноматками; вівчарство було представлене двома баранами-виробниками. В інших господарствах, якщо й вказувалися голови, що перебувають на відгодівлі, то найчастіше відзначалися як «для внутрішнього споживання». Виходило, що ставка робилася на приватний сектор, а колгоспи виступали як каталізатор чи підтримувач. У документах самих різних по своїй значимості можна було зустріти інформацію про продажі земельними громадами молодняку своїм членам, передачу їм на договірній основі молодняку на відгодівлю й т.ін. Ми не можемо стверджувати чи була це ініціатива місцевої влади або це виконувалася рекомендація німецької адміністрації. Ми можемо припустити лише наступне: по-перше, нацистська Німеччина представляла все-таки культуру приватної власності, звідси й трохи інший підхід до самої ідеї усуспільнення приватного майна; по-друге, можливо, селянство в цілому не довіряло своєму

колгоспному минулому, а тому там, де була можливість, прагнуло виживати індивідуально; по-третє, безперервні м'ясозаготівельні заходи окупаційної влади, беззахисність від сваволі військових структур – все це аж ніяк не сприяло існуванню колгоспного, тобто усупільненого, тваринництва.

Методика м'ясозаготівель нами вже була наведена. У цих документах, майже завжди, була присутня дописка, що у випадку недовиконання плану в приватному секторі, можна добирати із усупільнених ферм. 16 липня 1942 р. з німецьких інстанцій в управу прийшла вказівка, в якій говорилося, що на її території фіксується ріст самоправностей з боку військових частин, пов'язаних із забиванням свиней з ферм земельних об'єднань. У документі вказувалося, що без дозволу районної управи свиней не віддавати, а якщо не було можливості, то хоча б записувати номер частини й машини [51]. На осінь 1942 р. випадає велика кількість м'ясозаготівельних заходів, списки по здачі свиней і великої рогатої худоби в цей період часом нараховували десятки прізвищ одностаينو (52). Таке велике вилучення худоби не могло не позначитися на його поголів'ї, що ми й можемо помітити по таблиці 1. Можливо, що в якості відповідної, захисної реакції населення й стала поява восени 1942 р. такого явища, як купівля-продаж і володіння половиною корови або коровами на дві родини [53]. Як ми вже знаємо, таку корову забрати було не можна.

Можна припустити, що ситуація в якійсь мірі навіть вийшла з-під контролю саме німецької господарської адміністрації. У березні 1943 р. з'являються два документи – накази сільсько-господарського керівника району. У першому - констатується ріст «змушених забоїв по району» і, як реакція, покладання оформлення дозвільних документів персонально на конкретну людину. В іншому документі констатується порушення заборони на продаж худоби за межі району з подальшою персоніфікацією відповідального за контроль даного питання [54].

Нестачу тяглової сили для польових робіт у господарствах компенсували залученням корів. Необхідно визнати, що й подібне залучення було не зовсім вже тотально примусовим, воно мало обмеження, а у випадку залучення господарі корів навіть заохочувалися. Так, корови, чій хазяї здали 1 000 л молока в 1942 р., від роботи звільнялися, у той же час, робота на полі з коровою оцінювалася для її хазяїна в 1,75 трудодня [55]. Створювалися так само й умови для притягнутих корів, а саме, табори для корів. В інструкції із цього питання говорилося, що ці табори повинні бути захищені від вітру, внутрі повинні бути годівниці й прив'язі, а кожний колгоспник повинен одержати фураж на свою корову. Табори створювалися на період з 16 березня по 1 квітня 1943 р. [56].

На період літніх польових робіт сільська управа рекомендувала земельним громадам відкривати у себе дитячі садки, де годування дітей повинне проводитися за рахунок колгоспів [57]. Важко дати однозначну оцінку подібним ініціативам сільських управ, одне можна стверджувати, що це найменше було пов'язане з турботою про дітей або для полегшення стану їх матерям. Але факт залишається фактом.

Ще один бік господарської діяльності земельних громад дозволяють побачити збережені їх місячні грошові звіти за вересень і серпень 1943р.[58]. Із цих звітів ми можемо побачити, що земельні громади виступали повноцінними суб'єктами ринкових відносин. Так, за виконані працівниками громад роботи вони одержували гроші, у свою чергу, самі розраховувалися за послуги, зроблені їм районними організаціями. Громади мали право продавати свою продукцію, як своїм членам, так і по статтях «різні продажі»: у звіті присутні статті «аванс» і «зарплата за роботи». Особливу увагу викликали такі статті грошових операцій, як стаття приходу – «продажі державі». Тут слід акцентувати увагу, що під державою треба мати на увазі окупаційну німецьку владу й вказувався саме «продаж», а не «поставки». Ми акцентуємо увагу тому, що в документах того періоду ми зустрічаємо обидва терміни, тобто, вони не тотожні. Ще, що викликає інтерес, так це статті про аванс і зарплату. Хто знайомий з колгоспним життям передвоєнного й післявоєнного періоду, той зможе оцінити значення цих розділів фінансового звіту. Особливо важко визначити, яке воно мало значення для селян.

Ціла група виявлених документів не потрапляє в заявлені нами теми за своїм змістом. Однак, їх інформаційна цінність дуже висока та цікава, тому ми будемо розглядати їх у вільній послідовності. Так, нами була виявлена група документів, які стосувалися людей, розкуркулених при радянській владі [59]. Здебільшого, ці документи представлені заявами в місцеву управу з проханням одержання компенсації за загублене майно при радянській владі. Дати розкуркулювання вказувалися різні. На нашу думку, ці заявники були при розкуркулюванні віднесені до третьої категорії, тому вони і вижили та виявилися перед війною в сусідніх районах або на промислових підприємствах Мелітополя, Запоріжжя або Донецька. Майже у всіх цих заявах присутній перелік конфіскованого майна, з якого ми можемо припустити, що вони були

звичайними середняками. Про те, що це були не «злісні» вороги радянської влади, указує їх приналежність до третьої, найбільш масової категорії репресованих. Іноді заяви супроводжувалися довідками про їх розкуркулювання, де присутні так само й підписи свідків конфіскацій їх майна. Так, одна з довідок говорила, що були відібрані будинок, 2 коня, 2 корови, 2 тільки, бричка, косарка, сівалка. Нижче йшли підписи трьох людей, які підтверджують цю подію [60]. Заявляючи про відібране майно, люди просили повернути їм хоча б їх будинки, тому що повернувшись родиною назад, вони, по суті, виявлялися на вулиці. Ціла група справ складалася із прохань повернути тільки будинки, які були забрані або арештовані в процесі різних репресій в 30-ті роки, або були продані за безцінь у роки Голодомору [61]. Не можна сказати, що окупаційна влада ніяк не реагувала на подібні заяви, однак простежити, як розв'язувалися й чи розв'язувалися взагалі питання про будинках розкуркулених, нам не вдалося. Кількість подібних заяв, які були виявлені нами, дозволяє припустити, що в реальності їх кількість була значно більшою.

Наступний документ є одиничним, але в той же час і характерним для того періоду. Згадаємо, що скориставшись тим, що на Дніпрі німці призупинили стрімкий наступ, радянська влада провела стосовно своїх громадян німецької національності репресивну кампанію – тотальне насильницьке виселення їх у глибокий тил. Дуже стислі рядки, відверта ворожість навряд чи сприяли її безконфліктному проведенню. Можливо, саме тому у сільську управу й прийшов запит про «наявність на її території розстріляних у період війни німців» [62].

Дуже неоднозначним є наступний документ, а саме, оголошення про набір добровольців у лави німецької армії [63]. Цей документ породив у нас цілу низку запитань. По-перше, у документі чітко йшла мова про набір добровольців, але не туди, де могли служити іноземні добровольці на боці Німеччини: СС, поліція, жандармерія, допоміжні підрозділи поліції й національні легіони, тільки тут могли служити не піддані Рейху. Мова іде саме про стройові частини Вермахту. По-друге, документ датований у березні 1943 р., що значно раніше офіційного зарахування «добровільних помічників» у бойовий штат німецьких дивізій, яке відбулося тільки восени цього року. По-третє, якщо раніше говорилося про набір добровольців у російські козачі частини, то зараз національність взагалі не згадувалася. У тексті був відсутній і сам термін «добровільні помічники», тобто виходить, що населення окупованої території одержало право служити в бойових військах країни, яка їх завоювала. Навряд тут можна говорити про якусь банальну або випадкову помилку, тому що розсилання таких документів проводилося не українською районною управою, а німецькими інстанціями. Якщо це не помилка, то тоді що?

Практично не змінилася система медичних установ на території району. Жителі Веселівської управи перебували в кращому положенні, тому що це село було райцентром. Усього по району значилося 27 медичних працівників, а вся система складалася із трьох медичних установ – районної лікарні й двох фельдшерських пунктів [64]. Серед медичних працівників були три лікарі, один провізор, один помічник провізора, 12 фельдшерів, один зубний лікар, санітарний фельдшер, 5 акушерів, одна медична сестра, хірургічна сестра й дезінфектор.

Ще один документ, який викликає певний інтерес. Представлений він у вигляді обов'язкової ухвали, тобто районна управа подібні документи тільки розсилала, не створюючи своєї інтерпретації по його тексту. Мова йде про введення обов'язкового 4-х класного навчання дітей обох статей. Відповідальність за виконання покладалася на батьків або ж на тих, хто їх заміняє, а також на старост управ. Сам факт по собі вже відомий. Увагу викликає в цьому випадку підкреслення його обов'язковості. Це по-перше. По-друге, наступне положення, яке нам видається навіть трохи несподіваним: далі вказувалося: для тих, хто не пускає дітей до 14 років у школу, вводиться штраф в 50 карб. (виділене нами – В.О.), при повторному виявленні такого факту штраф подвоювався [65].

Багато питань у нас викликало, на перший погляд, рядове розпорядження шефа української поліції району. У ньому говорилося: «Зобов'язую усіх, хто носить зброю, особливо Українську поліцію, убивати всіх бродячих собак» [66]. Питання: кого ще може шеф української поліції зобов'язати, крім української поліції? Хто це «усі, хто носить зброю»? Виходить, що його можуть носити ще хтось, крім української поліції. Ось як з незначного документу можуть виникнути серйозні питання.

Українцям заплутаним залишається питання про оплату праці людей за їх роботу, яку вони виконували на окупованій території. Як ми вже підкреслювали, німецька влада дуже багато елементів у своїй системі керування цілком запозичила з радянського ладу. Так було й з оплатою праці в сільській місцевості, насамперед, для колишніх колгоспників. Згідно з розпорядженням німецької комендатури від 11 лютого 1942 р., оплата праці членів земельних громад проводилася

згідно радянських інструкцій 1940 року [67]. Ми вже говорили про продовольчі пайки для не селянського населення, зараз подивимося, як обстояли справи із продовольчим забезпеченням у земельних громадах (колишніх колгоспах). Збереглася інструкція, в якій вказувалося, що при наявності 30 трудоднів на місяць оплата на один трудодень становила 600 г зерна, що на місяць виходило 18 кг. Більша кількість трудоднів оплачувалася вже грошми. Хворі й вагітні одержували по 15 кг зерна, діти до 14 років і утриманці по 8 кг. Здорові, але непрацюючі жителі громади, не одержували нічого [68]. Зберігся ще один документ, який датований кінцем весни 1943 р., де також згадувалося про грошову оплату трудоднів у розмірі 3 руб., а також, що ці гроші є доповненням до натуральної частини оплати трудодня [69]. З цього можна зрозуміти, що це була не одноразова дія. Дуже цікавим є ще одне згадування, яке нами не було знайдено більше ніде. Мова іде про те, що хліб на оплату селянам по трудоднях призначався не з того, що залишалося після здачі врожаю владі, а зі спеціально виділених ділянок, урожай з яких у повному обсязі йшов на виплату трудоднів членам громад.

Отже, ми завершили вивчення тільки одного, порівняно невеликого, фонду одного лише села. Вивчаючи історію через призму цих маленьких історій, на нашу думку, реальна історія стає більш відчутною. Адже для кожної конкретної людини реальна історія – це та історія, яку вона побачила сама і там, де вона жила на той час у тій самій її «маленькій історії».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). - ФР-3062. - Оп.1. - Спр-6, Л-44.
2. Так само. – Спр-58, Л-6.
3. Так само. – Спр-13, Л-74.
4. Так само. – Спр-10, Л-25.
5. Так само. – Спр-5, Л-38.
6. Так само. – Спр-43,
7. Так само. – Спр-10, Л-1.
8. Так само. – Л-11.
9. Так само. – Л-145.
10. Так само. – Спр-2, Л-108.
11. Так само. – Спр-2, Л-164.
12. Так само. – Спр-6, Л-58.
13. Так само. – Спр-2, Л-117, 127, 129.
14. Так само. – Л-233, 234.
15. Так само. – Л-280, 281.
16. Так само. – Спр-11, Л-128.
17. Так само. – Спр-2, Л-137, 139.
18. Так само. – Спр-18, Л-18.
19. Так само. – Спр-2, Л-28.
20. Так само. – Л-29.
21. Так само. – Спр-29, Л-1.
22. Так само. – Спр-2, Л-101, 102, 107.
23. Так само. – Спр-22, Л-281, 282, 283; Спр-2, Л-107.
24. Так само. – Спр-10, Л-9.
25. Так само. – Спр-13, Л-64.
26. Так само. – Спр-2, Л-82-87.
27. Так само. – Спр-18, Л-11.
28. Так само. – Л-42.
29. Так само. – Спр-2, Л-119, 154.
30. Так само. – Спр-7, Л-89.
31. Так само. – Спр-1, Л-101, 104, 106, 107, 109, 150.
32. Так само. – Спр-2, Л-34.
33. Так само. – Спр-22, Л-101-103.
34. Так само. – Л-67.
35. Так само. – Спр-48, Л-11.
36. Так само. – Спр-47, Л-3.
37. Так само. – Спр-61, Л-65.
38. Так само. – Спр-2, Л-14, 160.

39. Так само. – Спр-1, Л-164.
40. Так само. – Спр-18, Л-10.
41. Так само. – Спр-33, Л-32.
42. Так само. – Л-16-27.
43. Так само. – Спр-18.
44. Так само. – Спр-66, Л-34.
45. Так само. – Спр-13, Л-106.
46. Так само. – Спр-46, Л-6, 7, 8, 9, 28, 36, 43, 44; Спр-22, Л-1; Спр.-2, Л-183, 187, 198, 200, 204, 214, 219.
47. Так само. – Спр-2, Л-22.
48. Так само. – Спр-11, Л-1.
49. Так само. – Л-27.
50. Так само. – Спр-66, Л-36-37.
51. Так само. – Спр-22, Л-90.
52. Так само. – Спр-44, Л-4,5; Спр-10, Л-59.
53. Так само. – Спр-28, Л-7.
54. Так само. – Спр-48, Л-5,6.
55. Так само. – Спр-18, Л-79.
56. Так само. – Спр-57, Л-5.
57. Так само. – Спр-22, Л-65.
58. Так само. – Спр-64, Л-111-117.
59. Так само. – Спр-2, Л-2, 113, 252, 253, 256.
60. Так само. – Спр-2, Л-113.
61. Так само. – Спр-32.
62. Так само. – Спр-33, Л-110.
63. Так само. – Спр-64, Л-78.
64. Так само. – Спр-25, Л-12.
65. Так само. – Спр-11, Л-107.
66. Так само. – Спр-57, Л-1.
67. Так само. – Спр-22, Л-2.
68. Так само. – Спр-10, Л-1532.
69. Так само. – Спр-6, Л-108.

SUMMARY

The article considers the work style and methods of the rural council, as part of the German occupation authorities.

В. М. АНДРЕЄВ

ПРОЕКТ ВИДАННЯ ЗВОДУ ПАМ'ЯТОК ЗАРУБІНЕЦЬКОЇ ТА ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУР В. ПЕТРОВА: СПРОБА РЕАЛІЗАЦІЇ В ОКУПОВАНІЙ УКРАЇНІ (1942-1943 рр.)

Віктор Платонович Петров (1894-1969) – визначна постать української гуманітарної думки ХХ ст. – історик, археолог, етнограф, фольклорист, мовознавець, філософ і талановитий письменник з кола неокласиків. Майже все життя, починаючи з 1919 р., В. Петров був пов'язаний із Академією наук України (не рахуючи перерву 1942-1949 рр. – період розвідницької діяльності та 1950-1956 рр. – робота в московському Інституті історії матеріальної культури). Як учений він працював у різних академічних інституціях – Комісія з складання історичного словника української мови, Етнографічна комісія, Спілка інституцій матеріальної культури (з 1934 р. – Інститут історії матеріальної культури, 1938 р. реорганізований в Інститут археології). Утім, визнаний як науковець та письменник у 1920-1930-ті рр., В. Петров, в силу різних життєвих колізій і обставин, був надовго «вилучений» з інтелектуального простору СРСР та української діаспори, а його багатогранна літературна, філософська та наукова спадщина забута.

На сьогодні в українському інтелектуальному співтоваристві більше уваги привертає постать Віктора Петрова як письменника [1-8]. Натомість його внесок в розвиток вітчизняної археології висвітлюється фрагментарно. Дане дослідження покликане висвітлити доробок В. Петрова як дослідника зарубинецької та черняхівської археологічних культур, розглянути його наукову діяльність